

Mihalovicsné Lengyel Alojzia

Sátoraljaújhely a századfordulók értékeinek vonzásában

2011 jelentős dátum a történelmi Zemplén vármegye egykori székvárosának, Sátoraljaújhelynek történetében: alapításának 750. évfordulóját ünnepli. Jelen írásomban egy évszázadot felölelő időutazást kívánok tenni, a Millennium éveitől a 21. századig.¹

Sátoraljaújhely fénykora a kiegyezés korától az első világháborúig

Újhely a 19. század második felében gyors fejlődésnek indult: a lakosság fél évszázad alatt megháromszorozódott. 1850-ben lakóinak száma alig emelkedik 6000 fölé; ez a szám az első világháború előtt 20000-re növekszik, és 1920-ban tetőzik (22000). A gazdasági fellendülést a galíciai vasúthálózat kiépítésének köszönhette. A Sátoraljaújhely–Homonna–Przemysló vonal 1872-ben készült el, így a vasúti összeköttetés fokozatosan megnyitotta a Kárpáton túli területeket a Monarchia nyugati részei felé. A kiépült vonalak Újhelyben futottak össze Galícia minden részéről; köztük legfontosabb a krakkói és a lembergi csatlakozás volt Lawoczne felől a Vereckei-hágón át. A Sátoraljaújhely–Miskolc–Budapest útvonalon épült ki az országban elsőként a kétvágányú vasútvonal, amely jelentős teherforgalmat bonyolított le.² 1871-ben építették meg Újhelyben a Nagyállomást. Az 1870-es években a város postaközpontot is kapott.

Újhely a századfordulóra Északkelet-Magyarországon a kereskedelmi- és hitelélet egyik jelentős központja lett. A kapitalista létforma kiteljesítésében igen jelentős szerepet játszott a zsidóság. A századforduló éveiben Galiciából külső, a környező falvakból belső migráció érte el Újhelyet.

A századforduló éveiben jelentős építkezésekre került sor, a központi városrész ekkor nyerte el máig őrzött arculatát. Az életminőség egyre inkább polgári és már nem mezővárosi jellegű volt; mind több magasan végzett tanár, orvos, mérnök, ügyvéd tevékenykedett a városban. 1883-ban színházat avattak. 1888-ban építették a Tűzoltólaktanyát, Őrtoronnyal kiegészítve. 1905-ben adták át rendeltetésének az igazságügyi palotát és a fegyintézetet. 1901-ben nyitották meg az Új köztemetőt. 1904-ben adták át a Zsidó Kórház épületét, 1905 szeptemberében ezzel szemközt nyitotta meg kapuit a – részben közadakozásból épített – Zemplén-vármegyei Erzsébet Közkórház. 1908-ban építették a Kegyesrendi Gimnázium háromszintes épületét. A 20. század első évtizedében került sor a város vízvezeték-hálózatának kiépítésére, és az úthálózat korszerűsítésére is. A század első éveiben – az 1890-es évek szőlőpusztulása után – 1905-re fejeződik be a filoxeravész utáni szőlőrekonstrukció.

A szőlőrekonstrukció országosan egyedülálló sajátos módja a rabmunka alkalmazása volt: egy-egy szőlőgazdához 8-12 embert adtak egy fegyőr kíséretében. A rabok nap-

számos-bért és élelmet kaptak. 1904 tavaszán 25 ór felügyelete alatt 25 csoportban 229 rab dolgozott az újhelyi szőlőkben. A kipusztult szőlők pótlása jórészt a rabmunkáltatás eredménye.³ Az újratelepítéssel a szőlő- és bor városában fellendült a borforgalmazás. 1913–14-ben épült Sátoraljaújhely nevezetes pincészete a „Bortemplom” az állomás előtti téren. Homlokzatát a hegyaljai bortermelő városok Zsolnai mozaikból készített címerei díszítik. Az épület alatti 37 ágú pincében több tízezer hektoliter bor található.

Az 1910-es években Sátoraljaújhely élénk forgalmú, pezsgő szellemű, kozmopolita jellegű város volt, ahol több napilap és folyóirat is megjelent: a Millennium évében indult útjára a Boruth Andor által szerkesztett *Zemplén* folyóirat, amelynek a századfordulóra három lap társa is volt: a *Felsőmagyarországi Hírlap*, a *Sátoraljaújhely* és a *Friss Újság*. A helyi sajtó nagymértékben hozzájárult a megyeszékhely értékeinek népszerűsítéséhez, így II. Rákóczi Ferenc, Kazinczy Ferenc és Kossuth Lajos kultuszának megteremtéséhez. Az ő szellemiségük ápolása a Millennium idején erősödött fel. Történelmünk, irodalmunk eme három nagy géniusza nem szülötte, csak lakója volt a városnak. A kultuszuk erősödése három dátumhoz kötődik: 1894-ben Kossuth halála, 1906-ban Rákóczi hamvainak fogadása, 1909-ben pedig Kazinczy születésének 150. évfordulója volt az inspiráló erő.

Zemplén vármegyében mindig fokozott tisztelet és hódolat illette a Rákócziakat. II. Rákóczi Ferenc a szomszédos Borsiban látta meg a napvilágot. Újhelyhez szülőhelyén kívül birtokai révén kötődött: a palotásainak adományozott telkekkel egész utcasort hozott létre. Az újhelyiek is támogatták a szabadságharcot; 1706-ban ispotályt nyitottak a rokkantak és a sebesültek gyógyítására. A vezérő fejedelem emlékének ápolása a 19. század végén kezdődött. 1882. június 11-én II. Rákóczi Ferenc szülőházát Borsiban bronz plakettes márványtáblával jelölték meg a sátoraljaújhelyi turisták, azaz az újhelyi Rákóczi szabadkőműves páholy tagjai. Az 1881-ben alakult páholy két fő feladatot tűzött ki maga elé: a névadó szülőházának emléktáblával történő megjelölését, valamint Kazinczy Ferenc sírjának és kertjének rendbehozatalát, gondozását és mauzóleum állítását.

1903. június 14-én, a Rákóczi szabadságharc kitörésének 200. évfordulóján vármegyei közgyűlést tartottak. 1906-ban II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállításakor a város ünnepélyes keretek között fogadta az ezt szállító vonatot. „Sátoraljaújhely város 1906. évi október 8-án Székely Elek polgármester elnökletével tartott képviselőtestületi ülésén Dókus Gyula indítványára kimondta, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek 1906. évi október hó 29-én Kassán leendő eltemetésénél magát képviselteti. A hamvakat Sátoraljaújhelyen ünnepséggel fogadja. Az ünnepség sorrendjét és módozatait a következőképpen állapította meg: 1906. október 28-án éjjel 2 óra 11 perckor a gyártelepi kisállomásra érkező vonatot az egyesített dalárdák Rákóczi-indulóval fogadják. A nyitott kocsiban lévő hamvakat a róm. kat. lelkész beszenteli és a nyitott kocsi előtt elvonul a város közönsége és annak nevében a polgármester leteszi koszorúját. A hamvakat hozó vonat megérkezését a Némahegyen–Várhegyen–Kopaszknán–Magashegyen égő máglyák, tüzek jelzik. Felkérendők a felekezetek lelkészei, hogy a vonat megérkezése alkalmával a harangok megkonduljanak. A Némahegytől kezdődően egész az újhelyi állomásig 100-100 méter távolságban, a vasúti töltés mentén egy-egy fáklyás állíttassék fel. A vasúti őrházaknál pedig mindenütt 10 fáklyás várja a vonatot. A magashegyi máglya úgy állítandó fel, hogy annak lángja a kocsiútra essék, azt világítsa be. Felkérendő a város közönsége, hogy a temetés napján házaikat fellobogózzák, végül pedig Sátoraljaújhely városából a népies küldöttségbe 8 tagot küldjenek. Az ünnepség rendezésére teljhatalommal egy szűkebb

körü bizottságot küld ki, s annak tagjaiul a polgármester elnöklete alatt dr. Hornyai Béla, Miklóssy István, Hericz Sándor, Schmidt Lajos, Horváth József és Kérészy Gyula képviselőtestületi tagokat jelöli ki. A szűkebb körű bizottságba bevonandó lesz még az állomásfőnök, a gyártelepi főnök és a csendőrszázados.”⁴

Kazinczy Ferenc, irodalmunk csodás „mindenese” negyvenkét évesen telepedett le Sátoraljaújhely határában, bányácskai birtokán. A település – amelyet Kazinczy nevezett el Széphalomnak – a 19. század eleji irodalmunk Parnasszusává vált. Kazinczy a „vármegye napibéreseként” haláláig dolgozott Zemplén levéltárában. A híres író, költő és nyelvújító birtokáról naponta járt be a vármegyeháza klasszicista stílusú épületében berendezett munkahelyére. A legfontosabb megbízatása az volt, hogy 1815-ben felkérték a vármegyei levéltár felülvizsgálatára. A széphalmi évek alatt Kazinczy aktív szereplője volt az újhelyi közéletnek, egy ideig a református egyházközösség főgondnokaként tevékenykedett.

Sátoraljaújhely az a város, amely a Kazinczy-örökség megőrzésében és a Kazinczy-kultusz létrehozásába, ápolásában kulcsfontosságú szerepet játszott. A már említett Rákóczi szabadkőműves páholy támogatta a Kazinczy ház és kert megmentését. Kazinczy örökségét volt hivatott ápolni az 1883-ban alapított, „A magyar nyelvet és népnevelést Zemplén megyében terjesztő egyesület”. Célja: „a magyar nyelvet és népnevelést az illető hatóságok közbejöttével Zemplén megye területén a népoktatást közvetítő intézetek vagy iskolák, különösen óvodák segélyezése, vagy létesítése, jutalomdíjak kiosztása és ismeretterjesztése útján előmozdítani és fejleszteni.” 1902. szeptember 28-án alakult meg Újhelyben a Kazinczy Kör, 123 taggal. Tagjai köztisztviselők, tanárok, egyházi személyiségek, orvosok, földbirtokosok, jogászok, művelt értelmiségiek voltak. A kör négy szakválasztmányt alakított: magyar irodalmi, történelmi, képzőművészeti és műipari, illetve zenészet és színészet választmányt. Ferenc Elek főtitkár így írt a kör kitűzött hivatásáról: „célja volt összehozni koronként a társadalmat, hol azok, kik különböző téren képességgel bírnak, fellépjenek, s művészetükkel terjesszék a műízlést, a magyarosodást, a zene és művészetek iránti érdeklődést keltsenek, s azt, amit tudnak, közkinccsé, mások által is ösmeretessé tegyék.”⁵ Kazinczy Ferenc születésének 150. évfordulóját 1909. május 16-án ünnepelte Zemplén vármegye. Díszközgyűlést tartottak Kazinczy sírjánál, ahol Dókus Gyula alispán méltatta a nagy író emlékezetét és elhelyezte a vármegye babérkoszorúját.

Kossuth Lajos a piaristák újhelyi gimnáziumában tanult, majd jogi tanulmányai befejeztével 1820-ban tért vissza ide. Jurátusként mondta első nyilvános beszédét a Megyeháza erkélyéről. Kossuth Lajos személyét már életében megkülönböztetett tisztelet övezte Zemplén vármegyében és a városban. Ennek jele, hogy 1892-ben születésnapján a megyegyűlés a város díszpolgárává választotta.

Kossuth halálakor Zemplén vármegye a következő gyászjelentést adta ki: „Sátoraljaújhely város közönsége a fájdalom keresztje alatt roskadtan jelenti gyászát (...) A magyar nemzeti szabadság megteremtője, a független Magyarország minisztere, később kormányzója, Sátoraljaújhely városának pedig az ébredés előtti időkben egyik – a közjó terén – lelkesen munkáló polgára, majd díszpolgára: UDVARI KOSSUTH LAJOS megszűnt élni. Szabad Olaszország Torino városában hajtotta le ősz fejét a hontalanság könnyeivel áztatott párnára, s a pillanat, melyben fennkölt lelkét kilehelte, kioltotta egy csillagnak a fényét, mely nemzetünk jó és rossz napjaiban örködött felettünk. Szelleme, emléke velünk marad s az ő általa emelt, örökké tartó alapon épült Magyarország népe kegyelettel őrzi meg emlékét időtlen időkig!”

„Felhívás Sátoraljaújhely Város Közönségéhez! Kossuth meghalt! A mai Magyarország megteremtője, a hamisítatlan szabadelvűségnek törhetetlen apostola negyvenöt évi honatalanság után megtért honi földbe pihenőre! (...) Nemzetünknek ez ezredév alatt egyik legnagyobb dicsősége, fénye hanyatlott a sírba, maga után hagyva számunkra soha el nem enyésző emlékét, s örökbecsű művei és alkotásai nyomán a boldogulást! (...) Illő, hogy meggyászoljuk a nemzet jóltevőjét!.. (...) Gyászt, mélységes gyászt a halott és mégis örökké élő Kossuthnak! (...) Sátoraljaújhely városából indult ki ez a meteorként fényes életpálya, s dicsőségének lángsugarai visszaesnek Sátoraljaújhely városára! (...) Illő tehát, hogy Sátoraljaújhely városa is részt vegyen magának a nagy nemzeti gyászból, miért is felhívjuk a város lelkes közönségét, hogy folyó év április hó 1. napján külsőleg is gyászolják meg a nagy férfiút, kit keble mélyén úgy is gyászol minden igaz magyar! (...) Lobogózzák fel házaikat, zárják be üzleteiket, s egyáltalán szüntessenek be minden olyan dolgot, mi életkedvet, vidámságot árul el, és szít fel azokban a mérhetetlenül szomorú napokban, melyeken a magyar nemzet legnagyobb alakja: Kossuth Lajos ravatalán fekszik! Gyász, mélységes gyászt a nemzet halottjának, jóltevőjének, a nemzet dicsőségének: Kossuth Lajosnak! Sátoraljaújhely város képviselőtestületének 1894. évi március 29-én tartott közgyűléséből. Ujfalussy Endre városi főbíró”⁶

A temetésen a megyét és a várost küldöttség képviselte. A vármegyei törvényhatósági bizottság 1900. december 28-án tartott közgyűlésén – Dókus Gyula alispán kezdeményezése alapján a Kossuth-szobor ügyében társadalmi mozgalmat indít. A szobrot 1911. május 28-án leplezték le a Főtéren. Az ünnepi beszédet Meczner Béla főrendházi tag tartotta, a leleplezés után Dókus Gyula alispán mondott köszönetet a „szobor bizottság” tagjainak, valamint Gárdos Aladár szobrásznak és Haraszy Imrének, aki ércbe öntötte. A talapzat hátsó oldalára Kossuth Lajos Turinból írt levelének részlete került: „... Én Monokon születtem... de engem életem legelső emlékezetei Újhelyhez csatolnak a szülőföldhöz ragaszkodás édességével. Újhely volt gyermekkorom bölcsője... S büszke vagyok arra, hogy magamat újhelyi magyar embernek nevezhetem.”

A vallási és etnikai szempontból sokszínű polgárváros egyházi méltóságai a város közéletének is meghatározó személyiségei voltak a századforduló éveiben. Közülük kiemelkedik Fejes István író, költő és műfordító; 1865–1910 között újhelyi református lelkész, majd 1910-től püspök. Irodalomtörténeti tanulmányai, kritikái, versei mellett 1889-ben megírta helytörténeti fontosságú művét *A sátoraljaújhelyi református és evangélikus egyház története 1522–1889-ig* címmel. Evangélikus lelkésztestvérsége Domján Elek író, fordító, 1937-től evangélikus püspök, egyházi témájú írásai mellett latinból magyarra fordította II. Rákóczi Ferenc önéletrajzát. Fejes és Domján újhelyi szolgálati évei alatt tagjai voltak több kulturális egyesületnek – így a Kazinczy Körnek – is. Miklóssy István görög katolikus áldozópap, 1905-től Zemplén vármegye főesperese, majd 1912-től a hajdúdorogi egyházmegye első püspöke újhelyi szolgálata idején tevékenyen közreműködött az Erzsébet Kórház létrehozásában és több karitatív és művelődési egyesület munkájában is.

„Fényes Újhely” a két világháború közötti időszakban

Sátoraljaújhely 1920 után, a trianoni békediktátum következményeként, egyik napról a másikra határszéli kisváros lett, nagy forgalmú vasúti csomópontból végállomás, a cson-

ka Zemplén vármegye székhelye. A csehszlovák határt a Ronyva-patak partján húzták meg, s ezzel a város egy kisebb részét – Slovenské Nové Mestónak elkeresztelve – Szlovenszkónak juttatták az antanthatalmak. Dókus Gyula alispán, a nagy Zemplén vármegye utolsó alispánja 1920. június 20-án 72 évesen lemondott tisztségéről. Dókus magát egy letűnt kor valamikor igen boldog, de ma már annál szárnyaszegettebb, csüggedt emberének tartotta, aki soha nem fog tudni beletörődni „a szegény csonka haza csonka erkölcsébe, csonka lelkű embereibe”. Ezért legtöbb idejét régi levelei között töltötte, ilyenkor az elmúlt kor „régii jó és boldog emberei” vették körül.⁷ Dókus Gyula 18 éven át szolgálta városát, Sátoraljaújhely megbecsült személyisége volt. A századfordulót követően minden jelentős beruházás (a vízvezetékrendszer kiépítésétől kezdve a Bortemplom építtetéséig) az ő irányelvei alapján valósult meg. A háború idején a városi vöröskereszt egylet működtetésében vállalt szerepet, emellett számos kulturális egyesület, így a kaszinó alapításában és fejlesztésében is részt vett. Élen járt a vármegye sportéletének fellendítésében: az atlétika és a korcsolyasport támogatása mellett az „úri sportot” megtestesítő teniszt is ő terjesztette el a megyében. Dókus a vármegye és Sátoraljaújhely idegenforgalmának fejlesztésére is tervet dolgozott ki.

A városfejlesztés területén elért eredményei mellett Dókus a tudományok és a művészetek neves pártfogója és mecénása, számos kulturális egylet alapító tagja. 1902-től kezdve a feleségével és öccsével együtt tagjai voltak a Kazinczy Körnek, így próbálták elősegíteni a művelődési mozgalmak egységesítését és a közművelődés nemzeti szellemben való előmozdítását a vármegyében. Mint történész, író, sok időt szentelt a Zemplén megye területén található honfoglalás-kori leletek feltárására. Az 1898-ban Bodrogvécson feltárt lovas-sírban talált vas- és bronztárgyakból alapozta meg honfoglalás-kori gyűjteményét. 1925-ben elhatározta a Zempléni Múzeum létesítését. Gyűjteményét, muzeális tárgyait 1928-ban végrendeletében a vármegye törvényhatóságának ajándékozta. Ezzel alapozta meg a Zempléni Múzeumot, amelyet 1942-ben a Megyeházáról Borsiba vitték át.⁸

1920 után Sátoraljaújhely gazdasági felvirágzása megtorpant, kereskedelmi forgalma csökkent, közigazgatási és kulturális szerepköre leszűkülte. Az új határ a Ronyva-patak lett, amely a gyártelepi városrészt a kisállomással és a keleti mezőgazdasági határrészekkel elvágtatta a várostól. Az 1924. évi új országhatárt megállapító magyar-csehszlovák vegyes bizottság határbejárása után a csehszlovákok visszaadták a városi vízmű telepét, s a magyar közigazgatás rendelkezésére bocsátottak egyetlen kiépített utat.

1920 után a Felvidékről sok tisztviselő és szellemi foglalkozású települt be a városba: az összezsugorodott megyében a hivatalnoki apparátus létszáma az 1918 előtti maradt. Sok nyugdíjas, csendőr, katona, vasutas érkezett. Igazi városi közélet nem alakulhatott ki, mert a korszak önkormányzata csak egy szűk réteg érdekeit képviselte: a cenzushoz kötött választójog és a virilizmus a háború után is tovább élt. Ennek ellenére a megtartó, az életet elviselhetővé tevő köznapi kultúrába betagozódtak az itt élők: ezt felekezeti közösségek, civil szerveződések tették lehetővé.⁹ Az 1920-as évek végétől több jelentős középület gazdagítja Sátoraljaújhely belvárosát: 1928-ban avatták fel a Főtéren a színház épületét, s két oldalán a köztisztviselők számára épített két bérpalotát. 1926–28 között épült Újhely egyik jelentős középülete, a Pénzügyigazgatóság székháza a Kossuth utcán. Oromzatára, kétszeres élelnagyságban, az ország címerére vigyázó honfoglaló magyarok szobrát, Kisfaludy Strobl Zsigmond alkotását helyezték el. 1924-ben átadták rendeltetésének a hegyvidéki kisvasutat a Sátoraljaújhely–Füzérkomlós útvonalon.

A két világháború közötti időszakban jelentős népjóléti és karitatív céllal épült intézményt is alapítottak: 1930-ban létrehozták a város Stefánia anya- és csecsemővédelmi intézetét; 1930-ban alapították a Szent Imre Kollégiumot szegény sorsú gyermekek internátusi elhelyezésére; 1928-ban az Országos Gyermekvédő Liga által támogatott gyermeküdülő létesítését határozták el. Sátoraljaújhely Város Közjóléti Szövetkezetének fontos akciója 1942-ben az Oncsa-telep létrehozása.

Az 1930-as évek legjelentősebb emlékmű beruházása a Magyar Kálvária stációinak megépítése. A *Magyar Kálvária Okmánytára* az emlékmű építéséről és felavatásáról a következőképpen ad hírt: „Méltóságos Főispán Úr! Alulírott, mint az Orsz. Szepesi Szövetség Sátoraljaújhelyi Osztály elnöke, mély tisztelettel jelentem Méltóságodnak, hogy osztályunk tervbe vett egy – az „Országzászlóhoz” vezető út mentén leendő „Magyar Kálváriá”-nak megépítését. Erre a célra érintkezésbe kíván lépni Sátoraljaújhely társadalmi egyesületeivel, a vármegye és város vezetőségével. A „Magyar Kálvária” stációit, állomásait alkotnák az egész elrablott ország kiemelkedő városai emlékműve vagy oszlopa. A mellékelt tervezet mutatja az elgondolást, mely szakbizottság útmutatása mellett épülne meg. A terv tekintélyes pénzösszeget igényel. A szükséges összeget társadalmi úton és kultúrelőadás rendezésével gondoltuk megteremteni. Erre a célra kérjük Méltóságod kegyes támogatását, ki közbizalmat élvez és aki minden hazafias és nemes eszmének híve. Mély tisztelettel kérjük, méltóztassék a nemzeti fájdalom kifejezését célzó emlékmű felállításához – amennyiben lehetséges – ingyen inségmunkát engedélyezni és anyagi támogatást folyósítani. A napokban az országos és helyi lapokban hathatósan kívánjuk az erre vonatkozó propagandát megkezdeni és a munka megkezdéséhez szükséges lépéseket megtenni. Ismételten kérve Méltóságos Főispán Úr kegyes jóindulatát, anyagi és erkölcsi támogatását, vagyok Méltóságodnak igaz hálán kifejezése mellett. Sátoraljaújhely, 1936. január 14. Mély tisztelettel és hazafias üdvözléssel: Szepesi Bódog kegyesrendi tanár, a Szepesi Szöv. Saújhelyi Osztály elnöke.”

„Az Országos Szepesi Szövetség Sátoraljaújhelyi Osztálya ez év elején gyűjtést indított, hogy Sátoraljaújhely város határában emelkedő Kopaszka hegyen az Országzászlóhoz vezető úton egy Magyar Kálvária elnevezésű monumentális hazafias emlékművet emeljen, amely a bibliai Kálvária stációjának analógiájára 14 emlékművön örökítse meg azon történelmi nevezetes városok nevét és emlékezetét, amelyeket Trianon rabolt el tőlünk. A gyűjtés kellő eredménnyel járt és az emlékmű, amely a sátoraljaújhelyi Kegyesrendi Gimnázium művész tanárának Harasztos Gyulának rajzai alapján készült, a befejezéshez közeledik. Tervének lényege 14 várszerű óratorony, amelyeknek falaiba vannak beillesztve az elszakított megyék címerei, alattuk a márványtáblák az elszakított városok nevével, és nagy költőink alkotásaiból való reájuk vonatkozó idézetekkel, amelyek nagy magyar fájdalomunknak kifejezései, és a jobb jövőbe vetett törhetetlen hitünknek büszke hirdetői.”¹⁰ Az emlékmű leleplezése a kormány képviselőjének jelenlétében országos ünnepség keretében 1936. október 4-én, vasárnap történt. A felavatás napján Budapestről két, Debrecen–Nyíregyházáról egy filléres gyorsvonat jött Újhelybe. „A leleplezési ünnepély kiemelkedő pontjai: toronyzene, Pro Patria istentisztelet az összes felekezet templomában, nemzeti körmenet a Kálvária stációihoz, ünnepélyes avató műsor, táborigmise, Gyöngyös Bokréta előadás.”¹¹ A vonatok 10 óra 30 perckor érkeztek Sátoraljaújhelyre, és 23 órakor indultak vissza. Az országos ünnepségnek nagy sajtóvisszhangja volt és nagyszámú helyi, vidéki közönség vett részt, köztük hírességek, kik a közéletben, politikában, művészet-

ben, kultúrpolitikában ismertek voltak. Sátoraljaújhely város képviselőtestülete, Zemplén vm. Törvényhatósági Bizottsága levélben köszönte meg és jegyzőkönyvben rögzítette a közreműködők neveit, érdemeit.¹²

Sátoraljaújhely az 1940–50-es években

Az 1938. november 2-án született első bécsi döntés 600 km²-nyi területet visszajuttatott Zemplén vármegyének, így Sátoraljaújhely is visszakapta elszakított területeit. A második világháborút lezáró újabb békeszerződés azonban ismét visszaállította a határokat. Sátoraljaújhely újra határváros lett. Az általános városképben nem történt nagyon változás, de a polgárváros ismét mezővárossá alakult át. 1949-ben, Zemplén vármegye önállóságának megszűnése után véglegesen perifériára került. Az oktatási intézmények egy részét átalakították, a közművelődési intézményeket is profilváltásra kényszerítették. Czigány Lóránt irodalomtörténész így emlékszik vissza ifjúkorának mozijára „Az már csupán a sors fintora, hogy a kulturális élet koronájának szánt új színház, melynek tervezője és kivitelezője a neves építészpáros, Tőry Emil és Pogány Móric volt, csak post festa, a húszas évek végére készült el, s nagyon hamar átalakult filmszínházzá. Nekem ez a 650 főt befogadó, gazdag ornamentikájú, hatalmas csillárokkal ékesített, vörösbársony páholyokkal szegélyezett, impozáns beltér jelentette a mozit, melynek arabeszk mintás tetőzetét a nyári hőség alatt zajtalanul működő gépezet vonta hátra, és ezzel szinte szabdéri előadás hangulatát keltette. A központi légfűtéses rendszer nemcsak a nézőtéren, hanem a bálteremben is rezgésmentes légcsatornák által szolgáltatva télen az egyenletes meleget, nyáron pedig a friss levegőt. (Az Országházban hasonló rendszer működik mind a mai napig.)”¹³

A kegyesrendiek gimnáziumát 1948. június 16-án államosították. Czigány Lóránt önéletrajzi regényében így emlékezik: „A gimnázium történetében az államosítás volt a legnagyobb megrázkódtatás 1789. szeptember 4-e óta, amikor II. József császár rendeletére megkezdte működését Újhelyben. A kalapos király feloszlatta az oktatással vagy betegápolással nem foglalkozó szerzetesrendeket, s ennek értelmében a pálos rend is megszűnt 1786-ban, bár a pálosok iskolát tartottak fenn Újhelyben 1258-ban épült kolostoruk falai között a XVII. század közepe óta. Ennek a megszűnt intézménynek a helyére került Tokajból az 1737 óta ott működő „deákos iskola” (ezért kellett Nicolaus Lenaunak is ide járnia, amikor anyjával Pestről Tokajba került, az újhelyi volt a környék egyetlen piarista gimnáziuma, s Lenau a pesti piaristáknál kezdte meg tanulmányait). A kegyesrendi atyák 1891-re kifejlesztették a nyolcosztályos főgimnáziumot (melyben később magántanulónként lányok is érettségizhettek), kitűnően felszerelt könyvtárral, természettani szertárral (benne jelentős ásványgyűjteménnyel), fizikai és kémiai laboratóriummal, modern, tágas, szertornakellékekkel ellátott, tömör gumi-padlós tornateremmel és művészettörténeti segédeszközökkel (a klasszikus görög-római szoboranyag legjelentősebb darabjainak gipsz hasonmásaival). (...) Nem sokkal Veni Sancte előtt teherautók jelentek meg, s a kék inges SZIT-es fiatalok elkezdtek lapátolni a rendház könyvtárát az egymás után érkező teherautók platójára. A sok régi, reakciós könyvet. A nemzedékek által fejlesztett könyvtárát. A pusztulás és a pusztítás látványa mindig elkésértett. Álltam és néztem a többi báméskodóval, megjegyzést tenni nem mertünk, ezek a magabiztos SZIT-fiatalok eléggé harciasan tekingettek vissza a sok hívatlan tanúra. A „reakciós” tankönyveket is

sajnáltam Gyöngyösön, az új kor hajnalán, de most teljesen meredten néztem a barbár pusztítást. (Csak húsz évvel később tudtam meg a British Museumban, milyen kincseket őrzött a piarista rendház könyvtára, amikor sikerült megszereznem a háborúban elpusztult *Adalékok Zemplén-vármegye történetéből* [1895–1916] című helytörténeti folyóirat teljes sorozatát. Ebből értesültem, hogy a piarista rendház könyvtárában unikumok is rejtőztek szép számmal, köztük néhány a Szabó Károly-féle Régi Magyar Könyvtár anyagát egészítette ki. A magyar művelődés tárgyi emlékeit pusztította az új rendszer jakobinus dühvel.”¹⁴

Az államosítás átszervezte a város iparát, és a sok családnak kenyeret adó szőlő- és bortermelést is. Az egyházi és magánbirtokok államosításával létrejöttek az állami gazdaságok. A nagyobb birtokok felparcellázásával sok újhelyi lakos jutott olcsón szőlőterülethez. A termelés így inkább fejlődhetett, Sátoraljaújhely a szocializmus éveiben is a szőlő és a bor városa maradt.

1945 után két új emlékművel gazdagodott Sátoraljaújhely belvárosa. A Nagytemplom mögött kialakított parkban 1945-ben felállították a szovjet hősök emlékművét, vele szemben pedig a jugoszláv partizánok újhelyi börtönből való kitörésének, a börtönfelkelésnek az emlékére állítottak szobrot 1948-ban (a szabadságharcunk 100 éves évfordulóján). A Kerényi Jenő által megformázott bronztesten egy bátor, erőtlől duzzadó ifjú viaskodik a sassal. Az 1950-es évek elején a Magyar Kálvária stációt ismeretlen tettesek megcsonkították (a sovinszta usztítás jelképeként tartották). Az egykori városi-megyei főtisztviselőkről, a reakciónak nevezett politikusokról elnevezett utcaneveket megváltoztatták. Ennek során a forradalmárok és parasztvezérek neveit részesítették előnyben. Így lett például az Andrássy utcából Esze Tamás utca, a Molnár István utcából Dózsa György utca és a Mussolini térből Tánacsics tér.¹⁵

Az értékmentés és hagyományőrzés formái Újhelyben

A város az 1980-as évek végén talált magára: új lakónegyedek változtatták meg arcukat. A termelő üzemek közül az ELZETT Művek helyi gyára 1694 fős létszámmal 720 millió forint értékben, a Hegyalja Ruházati Szövetkezet 1410 fővel 413 millió forint értékben termelt. A Tokaj-Hegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát, mint irányító központ, 2300 dolgozó munkáját szerezte 1450 hektáros szőlőterületen gazdálkodva. A település lakosságmegetartó képességének a biztosítéka – a kisvárosok esetében – a lakáshoz jutás volt: 1950 és 1986 között a városban 1826 – többségében lakótelepi – lakás épült fel.¹⁶

A fejlődő gazdasági körülményekkel párhuzamosan az 1970-es és 80-as években megkülönböztetett figyelem illette a város műemlékeit. Az 1970-es években állítottak szobrot Kazinczy Ferencnek, Nikolaus Lenaunak, Esze Tamásnak és Petőfi Sándornak. Az Országos Műemléki Felügyelőség éveken át újította fel a piarista templomot. Az 1970-es években renoválták a városközpont kora eklektikus lakóházainak homlokzatát. 1989-ben a gimnázium fennállásának 200 éves jubileumán nyitották meg a piarista templomot, a kolostorral összekötő kerengőt. Az ezredfordulóig felújították a város szakrális műemlékeit. Emlékcsarnokot emeltek a Kossuth utcai zsidótemetőben Teitelbaum Mózes csodarábbi sírja – a zsidóság jelentős zarándokhelye – fölé is.

Az 1960-as évektől jelentős – Sátoraljaújhely múltját feltáró – helytörténeti szakmunkák jelentek meg. A kutatások irányítója Kováts Dániel irodalomtörténész, tanár volt, aki már

1961-ben – amikor a városi jogállás megszerzésének 700 éves évfordulója alapot adott a helytörténeti hagyományok feltárására – megszervezte a néprajzi szakkört a gimnáziumban. A szakkör felvette a Kazinczy Kör nevet és 1974-ig működött. Az 1980-as években egyre erősödött a lokális honismereti tevékenység. Ennek egyik megnyilvánulása a helyi újság megjelenése: 1988-ban indult útjára az *Újhelyi Körkép*, a város tanácsának, illetve önkormányzatának közeleti, gazdasági, kulturális havi lapja. 1984-ben megnyitotta kapuit a városi múzeum, amely 1990-ben költözött be az egykori Zempléni Casino épületébe. 1985-ben megalakult a Kazinczy Ferenc Társaság, amely a város múltjának újrafelfedezésében kiemelt szerepet vállal. A Kováts Dániel által szerkesztett *Széphalom* c. évkönyv kiadásával tudományos és művelődési fórumot teremt, más kiadványaival fontos helyi vonatkozású műveket tesz elérhetővé. A Társaság gondozásában – különösen az ezredforduló óta – számos rangos mű látott napvilágot: újhelyi kötődésű szerzők, írók, költők, történészek, irodalomtörténészek, helyi identitással rendelkező tollforgatók számára vált Zemplén fővárosa – a felnevelő táj vagy a szülőváros – közvetlen inspirációs forrássá. A Rákóczi-, a Kazinczy- és a Kossuth-kultusz a 20. század második felében új tartalommal bővült, s az ifjúság hagyományrendszerében él tovább. Kossuth Lajos kultusza a 20. században folyamatos: évtizedes városi hagyománnyá vált a ballagó középiskolások körében az iskolai ünnepséget követő együttes felvonulás a város főutcáján és a koszorúzás a nagy előd szobránál. A Kazinczy szellemében folyó ifjúsági mozgalom, az „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati verseny 1973-ban indult útjára. 1991-től az ifjúság Rákóczi vetélkedője vált hagyománnyá. 2011-ben II. Rákóczi Ferenc szobrával gazdagodott a város.

Az 1990-ben felújított Magyar Kálvária emlékműrendszere minden évben június 4-én várja a határon túli magyar tanárok és diákok találkozóján résztvevő fiatalokat. Az ezredfordulót követően a város történetét bemutató igényes kiadványok sora jelent meg: 2001-ben adták ki *Sátoraljaújhely lexikonát*.¹⁷ 2011-ben a város alapításának 750. évfordulóján lát napvilágot Sátoraljaújhely város monográfiája, Csorba Csaba történész szerkesztésében. A város szeptember közepén várta látogatóit a sétatérre alakított főutcájával, nevezetes épületeivel, múzeumaival, vendégcsalogató programokkal.

Az ezredforduló Újhelye, a 750 éves város, a háború előtti szellemi virágzását élő megyeszékhely arculata a polgári értékrend tiszteletét mutatja. A városlakók szellemisége, szociális érzékenysége, a kulturális hagyományápolás iránti igénye, a város értékeinek tisztelete például szolgálhat a 21. század polgárai számára.¹⁸

Jegyzetek

¹ *Jelen írásom tematikai előzménye: Mihalovicsné Lengyel Alojzia: Sátoraljaújhely arcualata fél évszázaddal ezelőtt. In: Kováts Dániel (szerk.): Széphalom 20. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Sátoraljaújhely, 2010. 513–520. o.*

² *Vö.: Takács Gábor: 120 éves a Szerencs–Sátoraljaújhely vasútvonal = Sárospatak, 1991.10. szám.*

³ *Vö.: Czagány Ferenc: A sátoraljaújhelyi szőlők felújításának tíz éves története. Sátoraljaújhely, 1906.*

⁴ Hőgye István: *Zempléni históriák*. Miskolc, 2002. 281. o.

⁵ Cap György: *Kazinczy és a Kazinczy Kör kapcsolatai a gróf Mailáth családdal*. In: Kováts Dániel (szerk.): *Széphalom 14. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*. Sátoraljaújhely, 2004. 84. o.

⁶ Hőgye István, i. m. 259. o.

⁷ Komporday Levente: *Dókus Gyula, Nagy-Zemplén megye utolsó alispánja*. In: Kováts Dániel (szerk.): *Széphalom 13. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*. Sátoraljaújhely, 2003. 245. o.

⁸ Uo. 246. o.

⁹ Konstantin József: *Sátoraljaújhely évszázadai*. Sátoraljaújhely, 2005. 200. o.

¹⁰ Zemplén megye Levéltára. *Letétek 481. sz. Magyar Kálvária Okmánytár*. In: Hőgye István, i. m. 362–364. o.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Czigány Lóránt: *Ahol állok, ahol megyek*. Budapest, 1998. 16. o.

¹⁴ Uo. 156. o.

¹⁵ Vö.: Kováts Dániel: *Sátoraljaújhely arculata az utcanevek tükrében*. In: Kováts Dániel (szerk.): *Széphalom 14. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*. Sátoraljaújhely, 2004. 233–243. o.

¹⁶ Konstantin József, i. m. 202. o.

¹⁷ *Sátoraljaújhely lexikona*. Szerkesztőbizottság: Csorba Csaba, Fehér József (elnök), Hőgye István, Kerényi Attila, Kováts Dániel (főszerkesztő). Kiadja Sátoraljaújhely város Önkormányzata és a Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2001.

¹⁸ További felhasznált irodalom: Ambrózy Ágoston: *Tokaj-Hegyalja és néhány szellemtörténeti vonatkozása*. Budapest, 1932; Komporday Levente: *Jeles újhelyiek a köztemetőben*. Sátoraljaújhely, 2006; Porkoláb Tibor: *Irodalmi emlékhelyek Abaújban, Borsodban, Gömörben, és Zemplénben*. Miskolc, 1997.

